

14. Ткалич І. Мариністика Олекси Влизька / І. Ткалич // Олекса Влизько в контексті українського літературного Відродження 20-х років ХХ ст. : [зб. пр. Всеукраїнського наук. семін., Черкаси, 19 лютого 2008 р.] / відп. ред. В. Т. Поліщук. – Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко, 2008. – С. 132–136.
15. Ткачук М. Відродження української літератури 20-х років ХХ століття [Електронний ресурс] / М. Ткачук // Курс лекцій для студентів філологічного факультету зі спеціальності українська мова та література. – Режим доступу : www.tnpu.edu.ua/kurs/183/iec.htm.
16. Токмань Г. Поетична мариністика Володимира Свідзінського / Г. Токмань // Слово і Час. – 2009. – № 5. – С. 39–47.
17. Форд М. Форд. Конрад и море : ессе / Форд М. Форд // Иностранная литература. – 2000. – № 7. – С. 246–250.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню специфіки мариністичного тексту як однієї з яскравих рис доби романтизму та літератури цього періоду, його впливові на формування й еволюцію художніх образів (на основі конкретного твору). Звертається увага на особливості творення “морських” картин у поезії та прозі, зокрема, через осмислення літературно-естетичного контексту доби, коли ці твори писалися.

Ключові слова: романтизм, неоромантизм, трилогія, образ, мариністика, стиль, деталь, Хмельниччина, пейзаж, сюжет, символізм, суб'єктивність, митець.

Аннотация

Статья посвящена исследованию специфики маринистического текста как одной из ярких черт эпохи романтизма литературы этого периода, его влияния на формирование и эволюцию художественных образов (на основе конкретного произведения). Обращается внимание на особенности создания “морских” образов в поэзии и прозе, в частности, через осмысление литературно-эстетического контекста эпохи, в которой писались эти произведения.

Ключевые слова: романтизм, неоромантизм, трилогия, образ, маринистика, стиль, деталь, Хмельниччина, пейзаж, сюжет, символизм, субъективность, художник.

Summary

The article is devoted to research the specificity of the marinistic text as a remarkable feature of Romanticism and the literature's of this period. The “marine” influence at the formation and evolution artistic images on the base of the concrete work is determined. The main attention is paid to the peculiarities of creation “marine” pictures in poetry and prose across the literary-aesthetic context period of these works writing.

Keywords: romanticism, neo-romanticism, trilogy, image, marinistics, style, detail, Khmelnychyna, landscape, plot, symbolism, subjectivity, painter.

УДК 821.162.2.09 Старицький

Марценішко В.О.,

викладач,

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ОДНА З ДУМНИХ РЕМІНІСЦЕНЦІЙ У ТРИЛОГІЇ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО “БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ”

Фольклор був одним із найважливіших факторів у формуванні естетики та жанрової системи ХІХ ст., особливо романтизму. У всіх країнах цього часу збирання,

видання, вивчення казок, пісень, балад, їхнє порівняння, становлення фольклористики як науки і на її основі компаративістики відіграє важливу роль, але різною мірою. У культурі слов'янських народів ця роль особливо велика, тривала і навіть неоднозначна. Саме у фольклорі романтики відкривають світ ціннісних орієнтацій: уявлень про конечність і безмежність, життя і смерть як єдності, про добро і зло. Зацікавлення фольклором веде за собою інтерес до народних вірувань, звичаїв, обрядів, що розширює час і простір на потойбічне. Романтики подолали зневажливе ставлення до народної культури як до чогось явно нижчого, вульгарного, невартого уваги, що й стимулювало збирання етнографічних матеріалів. Історичні й фольклорні дослідження давали чіткі відповіді на питання про історичні коріння і культурну окремішність української нації. І хоча літературно-науковий рух не набув організованої форми, збирання культурної спадщини створило винятково сприятливе середовище для формування української свідомості. Саме через романтизм у літературі відбувалося усвідомлення українцями себе як нації з власною культурою, психологією, звичаями, історією.

Як відомо, фольклорна традиція, викристалізована тисячоліттями, активно взаємодіє з різними сферами культури. Тому питання взаємовпливів фольклору і літератури – одне з найцікавіших і найскладніших. Сучасні дослідники розглядають два аспекти взаємодії цих видів словесно-поетичного мистецтва: з одного боку – використання фольклорних традицій у художніх творах (фольклоризм літератури) і з другого – вплив літератури на народну творчість. Незважаючи на те, що проблемі фольклоризму присвячено вже чимало праць, проте проблема “фольклор–література” і сьогодні викликає великий методологічний і теоретичний інтерес, оскільки вона багатогранна.

Питання олітературнення український дум на разі не досліджувалося спеціально, і тому вимагає детального вивчення. Адже український народ витворив багато народних дум, сповнених справжньої поезії життя та звитяги. Тривалий час на ці перлини народного мистецтва не звертали належної уваги, лише окремі записи дум належать до XVIII ст. І тільки в XIX ст. науковці та літератори звернулися до народних дум, по-різному використовуючи їх як у своїх наукових дослідженнях, так і в художніх творах. Потреба розгляду шляхів переходу думи в сферу художньої літератури і зумовила актуальність статті.

На думку дослідників, оскільки думи первинно були творами героїчного епосу (тобто оспівували боротьбу, велич і відвагу захисників рідної землі), тому виникали переважно в козацькому середовищі. Козаки, як відомо, надзвичайно шанобливо ставилися до віри, до Бога, до християнських законів і заповідей. “Війни, мета яких – оборона своєї землі, руйнування ворожого краю, визволення своїх невільників та здобування “козацького хліба”, усвідомлювалися як особливий вид Божої служби”, – констатує М. Попович [9, 31]. Окрім того, козаки були типовими представниками нації з яскраво вираженими рисами характеру, зокрема такими, як потяг до волі, незалежності, а особливо – набожності, яка виховувалася в наших предків змалку. З іншого боку, наповнення дум ідеями християнської духовності свідчить про те, що

їхніми авторами могли бути вихованці братств, які й заклали в думках той глибоко виявлений і яскраво представлений християнський ідейний зміст. Отже, теологічне наповнення українських дум виступає не тільки показником освіченості їхніх авторів, а й свідченням позицій, поглядів, переконань наших предків.

Напевно, найширший діапазон виявлення ідей християнської духовності знаходимо в думках, присвячених боротьбі проти турецько-татарських завойовників, і в думках про Визвольну війну середини XVII ст. Козаки постійно вели боротьбу із зовнішніми ворогами православ'я й водночас шляхом покаяння боролися з ворогами внутрішніми – гріхами, визначеними православною церквою. Покаяння – це усвідомлення своєї гріховності, розкаяння грішника й прагнення спокутувати свою вину та уникати в подальшому житті гріхів, у яких розкаявся. Чудодійну силу покаяння грішників демонструє дума “Про Олексія Поповича”. Дума “Про Олексія Поповича” часто привертала увагу дослідників, проте тенденцією багатьох досліджень до недавнього часу було зосередження домінуючого інтересу винятково на джерелах та встановленям прототипів героїв твору (М. Дашкевич [4], П. Житецький [5], М. Плісецький [7], М. Сумцов [11], І. Франко [13]). З публікацій останнього часу, автори яких досліджують вияв християнських мотивів в українських думках, варто виділити праці Т. Беценко [1], О. Грабович [2], М. Набок [6], О. Шалак [14]. Дослідження Н. Ярмоленко “Український усний героїчний епос: динаміка традиції” вельми цікаве не тільки з огляду на широту опрацьованого матеріалу, але й тим, що в ньому звертається увага на теологічну спрямованість думи “Про Олексія Поповича” і відгомін у ній язичницького світогляду [15].

Українська література має давню релігійну традицію, проте саме у XIX столітті релігійний чинник склав основу світогляду багатьох письменників, зокрема й Михайла Старицького [Дет. про це див: 8, 53–80]. Релігійний фактор суттєво виразився в морально-етичних аспектах його творів, особливо це стосується трилогії Старицького “Богдан Хмельницький”. Християнська мораль виступає опорою в широко використовуваних мотивах віри, відданості, вірності (у широкому розумінні понять) і мотивах релігійної, національної зради, відступництва, ренегатства. Звернення Старицького до мотивів такого плану пов'язане з українською фольклорною традицією, зокрема, з думами. Свідченням цього є семантика образу шляхтича Грабини-Грабовського, що перегукується з українською думою “Про Олексія Поповича”.

Мета статті: з'ясувати особливості трансформації мотивів думи “Про Олексія Поповича” у трилогії Михайла Старицького “Богдан Хмельницький”, визначити своєрідність олітературнення думного сюжету про покаяння грішника.

Спинимось коротко на кількох важливих моментах самої думи “Про Олексія Поповича”. Як зазначає М. Плісецький, ця дума – “одна з найскладніших за генезою та подальшою еволюцією і чи не найдавніших українських дум, що сягає корінням давньослов'янського епосу” [7, 154]. Свого часу дума була досить популярною (відомо 27 записів) і поширеною у відносно великому ареалі. Основний сюжет твору в тому вигляді, як він дійшов до нас, нескладний [12, 49–52]. На початку

твору подається змальована кількома штрихами буря на Чорному морі, яка розбиває козацький флот на три частини. Кошовий отаман третьої частини кораблів закликає признатися і покаятися тих, хто вважає себе найбільшим грішником: треба пожертвувати ним, щоб море заспокоїлося. Але ніхто з козаків не вважав себе найбільшим грішником, зізнається тільки один Олексій Попович. Почувши таку звістку, козаки були страшенно вражені, оскільки саме він завжди читав їм Святе письмо, наставляв на все добре. Олексій Попович починає перераховувати свої гріхи, за кожний з яких, на його думку, він заслуговує кари. Характер гріхів різний: починаючи з тих, які справді гостро суперечили народним моральним нормам, і кінчаючи суто релігійними порушеннями. Перелік гріхів козака, які, до речі, у всіх варіантах думи майже однакові, – є центром думи, її смисловим і моральним наповненням. Хвилі стихають або відразу після каяття Поповича, без жертви, або після відрізування мізинця. Завершується дума традиційним славослів'ям.

Як зазначалося раніше, дослідники, що належали до порівняльної та міфологічної шкіл, багато уваги приділяли проведенню іншомовних паралелей до сюжету думи. Найчастіше наводили баладу про сповідь Брауна-Робіна в морських скандинавських піснях, біблійну легенду про пророка Йону, болгарські і сербські легенди. М. Сумцов у спеціальній розвідці “Дума про Олексія Поповича” підтримує гіпотезу про південнослов'янські впливи і наводить додатково іншомовні паралелі [11, 2]. Як бачимо, паралелей було знайдено чимало, але вже М. Дашкевич зауважував, що вони не відповідають думі в усіх складових і мають лише типологічний характер [4, 23]. У контексті нашої розвідки на окрему увагу заслуговують середньовічні сказання про каяття грішника на морі. Так, у XVII ст. в Україні великою популярністю користувалася легенда про утихомирення Богородицею бурі на Чорному морі. Ця легенда була зафіксована у “Небі Новому” І. Галятовського і в “Записках” Петра Могили. Зокрема, у 26 розділі “Неба” мова йде про таке чудо: *“У 1624 р. запорізький козак Андрій Ляхута, пограбувавши турецькі землі, повертався морем додому. Здійнялася страшенна буря. Запорізькі козаки почали молитися Печерській іконі Богоматері і архістратигу Михайлу, і буря стихла”* [11, 7]. Напевно, ще в глибокій давнині у тих європейських народів, які тримали тісний зв'язок з морем, існували оповідання про раптову зупинку корабля на морі через присутність на ньому злочинця. Після того, як злочинця було виявлено і скинуто в море, корабель вільно плив далі. Такі сказання побутували і до прийняття християнства, тому дійовою особою в них міг бути Морський цар, який хотів узяти з мореплавців данину або й людську жертву, чи морський змії. За часів Середньовіччя релігійна література скористалася цим мотивом і ввела його в число чудес Богородиці. У християнській обробці мотив покаяння грішника на морі широко реалізував в народній пісенній творчості. На думку М. Сумцова, основний мотив про покаяння грішника на морі в Україні міг існувати з давніх часів як наслідок подорожей Чорним морем перших руських князів або був запозичений у скандинавських мандрівників. Десь на початку XVII ст., у час блискучого розквіту художньої творчості, цей мотив потрапив і в думу “Про Олексія Поповича” [11, 10].

Таким чином, незважаючи на побутування в інших народів творів з подібним сюжетом, можна стверджувати, що дума ця – глибоко оригінальний і високохудожній український твір. Перевага думи полягає в розробці і вмілому поєднанні деталей (мова про це буде йти далі) і особливо в гуманістичному звучанні.

Варто стисло окреслити тему “Старицький і фольклор”, оскільки Старицький відомий своєю активною увагою до народної творчості. Інтерес до фольклору виник у письменника ще в юні роки, коли у 60–70-х роках XIX ст. в Україні великого поширення набув народницький рух, він разом із Лисенком брав у ньому безпосередню участь. Зокрема, як згадував письменник пізніше, займалися етнографією, записували народні пісні, обряди, звичаї. Захоплення фольклором не минулося даремно, згодом Старицький прагнув залучити цей матеріал до своїх творів не тільки з метою глибшого, правдивішого зображення духовного світу своїх героїв, а й нерідко як самодостатню ідейно-естетичну цінність.

Тепер доцільно розглянути основні складові частини сюжету думи “Про Олексія Поповича” і особливості їхньої трансформації у трилогії Старицького “Богдан Хмельницький”.

Чорне море і буря на ньому. Починається дума чітким і яскравим описом місця дії – Чорного моря: *“Ой у святу неділеньку барзе рано-пораненько / То на Чорному морі і на камені біленькому, / Там сидів сокіл ясенький, / Жалібненько квилить-проквиляє, / Низенько головку склопяє, / І на Чорне море спільна поглядає”* [12, 49]. Як бачимо, погляд співака іде вздовж берега до моря, де розпочинається буря. Використовується контраст кольорів: біле каміння – Чорне море. Цікавим є образ сокола-буревісника, що, згідно з українськими повір'ями, своїм криком здатний викликати негоду. Зазвичай, у схожих із думою творах про морську бурю говорить лаконічно, буквально декількома словами (наприклад, в англійській баладі), то в українській думі картина бурі дуже своєрідна і розлога: *“Що на Чорному морі все недобре починає: / На святому небі усі звізди потьмарило, / Половину місяця у тьму уступило; / І все небо тьмою укрило, / Та з неба дрібен дощик накрапає... / Ізо дна моря сильно хвиля встає, / Бере судна козацькі молодецькі на три часті розбиває. / Одну часть узяло – / У Грабську землю занесло, / А другу часть ухопило – / У дунайське гирло забило, / А третя часть де ся має? / Посеред Чорного моря, на бистрій супротивній хвилі потопає”* [12, 49].

У першій частині трилогії Старицький детально розповідає про один із морських походів козаків на чолі з Богданом Хмельницьким проти турків. Розповідь починається з опису підготовки до походу, а саме з майстрування чайок, де відбувається перше знайомство з Грабіною. Письменник подає детальний опис спокійного моря, вражаючи своєю майстерністю в поєднанні зорових і слухових образів: *“Стройно, словно стадо лебедей, несутся вниз по Днепру запорожские чайки; сильными и верными ударами весел рассекаются желтоватые волны; они пенятся, бурлят и бегут за ладьями; попутный ветер, накренив паруса, ускоряет их бег. Берега мчатся назад, смыкаясь широким кругом в сизую даль и расступаясь впереди безбрежною водною гладью; чем дальше, тем больше*

понижаются правобережные горы и отходят вглубь, уступая место пышным зарослям-лугам, опушенным первою яркою зеленью, а налево бесконечно тянется по меже главного русла реки линия потопленных кустарников, качающихся на волнах своими красноватыми верхушками” [10, 342]. Проте швидко умиропорена картина змінилася справжньою бурєю, яка подається чіткими, різкими образами, як і в думі: “Между тем к раннему козачьему обеду разыгралась настоящая буря. Налетела туча и понеслась низко над морем; ветер завыл и закружил дождевые вихри; застонали волны и со страшными гигантскими размахами начали подымать все выше и выше свои седые вершины. Буря стала и эти вершины срывать, а они, загибаясь, каскадом летели в пучины. Как скорлупа, взлетала чайка на белые горы и падала с них по стремнинам в провалы” [10, 361]. У романі буря також роз'єднує козацькі судна, щоправда, на відміну від думи, тут не подається деталізація давніх українських географічних уявлень: “Но держатся уже вместе было невозможно чайкам, и они разлетелись, разметались по разъяренному морю” [10, 361].

Отаман. Всього в думі згадується лише два імені: запорізький кошовий отаман Грицько Зборівський (в інших варіантах фігурують прізвища похідні від Коломиєць) і військовий пирятинський писар Олексій Попович. Дослідники в пошуках історичної основи твору часто звертали увагу на ім'я отамана і прагнули віднайти прототип [4, 26]. У думі це приваблива особистість, і народний співець, очевидно, йому симпатизує і співчуває. Звичайно, кошовий отаман – досвідчений воїн, тому під час бурі він не втрачає впевненості й закликає до покаяння (“Ой ви, козаки, славні запорожці! / Сповідайтеся ви, братця, Чорному морю / І отаману кошовому, / Як би отцю духовному – / Наперед Богу милосердному / Котрий найбільше гріхів має” [12, 49–50]). Таким же мужнім і впевненим у романі Старицького постає під час бурі Богдан Хмельницький, що зумовлює вельми шанобливе ставлення до нього козаків. Звичайно, оскільки Хмельницький є головним героєм трилогії, та й можливості роману значно більші, це дає змогу письменникові подати широку характеристику його образу. Тут не варто вдаватися до детального аналізу постаті Хмельницького, однак треба зауважити, що не випадково автор доручає перше сповідання Грабиною гріхів саме Богданові (“Слушай... все равно перед смертью <...> ближе тебя нет у меня никого на свете <...> тебе только могу все доверить” [10, 353]). Хмельницький і Грабина симпатизували і довіряли один одному, відчували якийсь майже містичний зв'язок: “<...> он (Хмельницький – В. М.) недавно сошелся с этим горемыкой Грабиною, и таинственная судьба его, о которой намекал новый приятель, и интриговала Хмельницкого, и влекла к нему его сердце <...>. Да и вообще Грабина был отважный, славный козак” [10, 261]. Недовге знайомство з Грабиною для отамана мало несподіване і досить неоднозначне продовження: помираючи, Грабина доручає Хмельницькому розшукати його викрадену доньку Марильку і опікуватися нею, як рідною донькою. Хмельницькому пощастить знайти і порятувати Марильку, яка згодом після

хрещення стає Єленою, вона ж стане також пристрасним, останнім коханням гетьмана. Звичайно, це – лише романтична версія історії Старицького.

Образ розкаяного грішника. Постать Олексія Поповича в усіх варіантах думи змальована однаково: це освічена людина, яка добре знає Біблію і повчає козаків. Можливо, він походить із духівництва, на що натякає його прізвище, також вміння читати і часте звертання до Святого Письма (*“Я святе письмо по тричі на день читаю, / І вас, козаків прости, на все добре навчаю”* [12, 50]). Козаки шанують Поповича, тому навіть дізнавшись про його гріхи, не хочуть жертвувати ним і намагаються знайти спосіб урятувати йому життя. *“Взагалі, – зауважує М. Сумцов, – між Олексієм Поповичем і його бойовими товаришами в думі існує тісний зв'язок. Це не випадковий пасажир на кораблі; це своя людина, котра готова пожертвувати своєю грішною головою, щоб “марно війська не втрачати”, і козаки не виконали його прохання кинути в море з каменем на шиї”* [11, 15]. Можливо, це прагнення підкреслити міцний, товариський зв'язок між козаками, якоюсь мірою навіть ідеалізований.

Козак Грабина у трилогії Старицького також чоловік шанований. Письменник фактично не подає інформації про минуле Грабини, декількома штрихами зображує його зовнішність: *“середних лет запорожец, с благородными чертами лица”* [10, 253]. Майстерними натяками і недомовками автор відразу налаштовує читачів на те, що цей персонаж приховує не тільки таємниці, а й своє важке, гріховне минуле (*“Чему быть, тому не миновать: виноватого смерть найдет везде. Грабина при этом слове вздрогнул и почувствовал, что острая льдинка вонзилась ему в сердце: какой-то ужас мелькнул у него в голове и заставил подвинуться дальше”* [10, 254]). Тому Грабина сприймає нівечення ніг деревом і своє можливе каліцтво лише як Боже покарання і як один із варіантів спокути гріховного життя. Поки що козаки ставляться до його поранення лише як до прикрої випадковості: *“И ведь задарма, зря придавило тебя: тот вон под самым ясенем вывертелся, и пронесло, а этого черт знает где хватило <...> такая напраслина! – Не напраслина, диду, ох, не напраслина! – простонал Грабина и уже ясными глазами обвел своих товарищей”* [10, 257]. Цікаво, що саме йому згодом козаки приписують своє врятування: *“<...> с глубокою набожностью вспомнил каждый что-либо доброе о нем (мається на увазі Грабина. – В. М.) и просил Бога за честь ему на том свете, с трогательным чувством выражал всякий скорбь о погибшем товарище, но о последней исповеди его, о сознанных всенародно грехах никто не проронил и слова, словно этим добровольным забвением товарищество прощало ему все за его добрую душу, за щирое сердце”* [10, 367]. Це, по суті, теж зближує його з Олексієм Поповичем, їхні характери суперечливі, побудовані за принципом контрасту: вони є хоробрими оборонцями країни й народу, але водночас за ними водиться багато гріховних, іноді навіть нищих учинків.

Гріхи козака. В описі гріхів Олексія Поповича спостерігається варіативність, також почуття міри і моральна делікатність співця. Варіанти гріхів західноєвропейських творів набагато грубіші від українських: у болгарських

Станкович Дука вбиває матір, в шотландських є натяк на інцест. В українській думі справа обмежується або тим, що Олексій сварить батьків, або, найбільше, відпихав їх стременом у груди. Хоча і Попович зізнається у вбивстві: *“І добрим конем своїм вороним по вулиці пробігав – / Чужих діток розтурчав, / Кров християнську на сиру землю проливав”* [12, 50].

У романі Старицький дає Грабині можливість двічі сповідатись у своїх гріхах. Вперше він сповідується лише одному Хмельницькому, оскільки довіряє йому найбільше і просить за свою доньку. Грабина зізнається в тому, що, будучи польським шляхтичем, здійснив багато таких тяжких злочинів, що не сподівається на прощення: *“Молитесь все за мои грехи ... за такие ... ох! – начал он судорожно рвать на себе рубаху. – Есть ли мне прощение или нет? – устремил он на Богдана пылающие, налитые кровью глаза. – Нет ведь, нет? <...> Я ведь из поляков <...> Грабовский, и много ей ... ой как много причинил бед: и грабил, и разорял, и истязал”* [10, 353–354]. Коли під час бурі звучить заклик до покаєння (*“Товарищи-братья, верно, есть среди нас тяжкий грешник, и Бог через него карает нас всех! Покаемся! Пусть виноватый искупит свой грех и спасет братье!”* [10, 361]), Грабина знаходить у собі фізичні й духовні сили покаятися в гріхах перед козаками. У другому епізоді покаєння козак більш деталізує свої злочини, на відміну від загальних фраз сповіді перед Богданом: *“Простите меня, братья, я грешник великий, проклятый небом. Я грабил, терзал людей, губил семейства, позорил честных дочерей, убил мужа сестры моей <...>. Это кара за тот страшный грех. Простите, молитесь за мою грешную душу!”* [10, 360–362].

Цікаво, що визнані Поповичем і Грабиною гріхи майже повністю відповідають сімом головним гріхам, визначеним православною церквою. Таким чином, можна виділити спільні гріхи козаків у думі і в трилогії: 1) образа матері / сестри; 2) зневага / пограбування сімей; 3) вбивство дітей / чоловіка сестри; 4) образа громади.

Жертвоприношення. Мотив жертвоприношення морю свідчить про давнє походження думи, про поєднання язичницького і християнського світоглядів. Коли буря на морі розбиває флот козаків, усі розуміють необхідність викупної жертви морю, про що й говорить отаман. В язичницькому варіанті думи море стихає після кривавої жертви: *“Тогда козаки добре дбали, / Узяли ему назад руки изв'язали, / Чорним оксамитом очі затмили. / То ще такого козака у море пускать пощадили; / На лівій руці мизинного пальця втинали. / Его кров у Чорнеє море метали”* [3, 64]. Натомість християнізований сюжет має іншу розв'язку: коли Олексій Попович розкаюється у своїх гріхах щодо роду та громади й обіцяє віднині діяти правильно, Господь прощає його й утихомирює море (*“То як став Олексій Попович, пирятинський писар військовий, / Козак лейстровий, / Милосердному Богу і Чорному морю, / І отаману військовому, і товариству сердешному / Свої гріхи по правді повідати, / То стало Чорне море утихати; / І так воно втихало, / Як би ніколи не грало; / Став з Дніпра тихий вітер повідати, Стало козацьке молодецьке судно до Буйної Приспи прибувати”* [12, 52]). Таким чином, язичницький варіант

розв'язання конфлікту вимагає й отримує пожертву, у християнізованому ж варіанті конфлікт вичерпується, коли герой усвідомлює, що він заслуговує на покарання. З цього приводу Н. Ярмоленко пише: "Тут мова йде не про тіло, а про душу героя, у якій відбувається покаяння, тобто переродження, перетворення через спокутування своїх гріхів та пристрастей. Олексій Попович розкаюється, просить Господа простити йому гріхи й дати шанс на виправлення" [15, 499].

Грабина завершує своє розкаєння в душі язичницьких уявлень – добровільно топиться в морі. Така дещо несподівана розв'язка спершу шокує козаків, тому вони хотіли порятувати Грабину, проте зупиняє їх розсудлива порада досвідченого старого козака: "*Оставь, пане атамане, – отозвался сумрачно дед, – не найдешь его: море не возвращает своей добычи*" [10, 362]. Старицький таким чином наголошує, що очищення й спасіння душі досягається через любов до ближнього, здатність пожертвувати своїм життям заради інших. Заповідь "люби ближнього свого, як самого себе" для козаків поширювалася на родину, козацьку громаду та православний світ (показовим прикладом цієї думки може також слугувати сцена молитви в церкві перед відплиттям козацького флоту: "*Когда же, поднявши голос, закончил чтение служащий пресвитер вечными словами спасителя: "Больше сея любви никто же имеет, еще душу положит за други своя", – то все козачество, как один, поверглось ниц перед престолом Бога любви и занемело в безмолвной молитве*" [10, 266]).

Підсумовуючи висловлені спостереження, хочемо наголосити на одному моменті. Уся сила думи полягає в покаянні, у зіставленні, так би мовити, зовнішньої бурі на морі та бурі душевної, що змушує каятися, просити прощення. Дума починається широкою картиною Чорного моря і бурі на ньому й закінчується не менш широкою картиною християнського світу, прославляння сили батьківської молитви і добрими побажаннями християнському народу. Саме це надає творові характеру історичного, національного та релігійно-морального. Важко визначити, що більше приваблює в думі "Про Олексія Поповича" – чи героїко-епічний характер твору, повага співця до запорізького товариства і всього українського народу, чи високі вимоги родинної добродетності, чи, нарешті, сила і щирість натхнення народного поета, що яскраво виражається в мові, в окремих поетичних образах і в епітетах.

У трилогії Старицького "Богдан Хмельницький" помітну роль відіграє зв'язок з фольклором, зокрема із думою "Про Олексія Поповича". Думну ремінісценцію необхідно розглядати в широкому контексті релігійності, яка набула великої популярності в добу романтизму. Запозичення у творі відбувається на рівні сюжету, мотиву, образів, детально розробляється мотив покаяння у гріхах. Проте письменник значно розширює смислове поле української думи, оточує вчинок Грабини численними драматичними епізодами, ускладнює його новими перипетіями, поглиблює характери персонажів. Вводячи нові мотиви, образи, Старицький поглиблює, увиразнює зміст усієї сукупності поглядів на ті чи інші події, явища, надаючи нових психологічних, морально-етичних та філософських вимірів.

Література

1. Беценко Т. Пізнати українську душу : морально-етична проблематика українських дум як зразок християнської духовності / Т. Беценко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях. – 2003. – № 3. – С. 82–88.
2. Грабович О. Думи як символічний код переказу культурний цінностей / О. Грабович // Родовід. – 1993. – № 5. – С. 30–36.
3. Грушевська К. Українські народні думи : [у 2 т.] / К. Грушевська. – К., 2004. – Т. 1. – 338 с.
4. Дашкевич Н. Рыцарство на Руси – в жизни и в поэзии / Н. Дашкевич. – К., 1901. – 148 с.
5. Житецький П. Про українські народні думи / П. Житецький. – К. : Друкаръ, 1919. – 115 с.
6. Набок М. Українські народні думи : типологія героя і особливості національного характеру : автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. Набок ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2010. – 18 с.
7. Плісецький М. Українські народні думи : сюжети і образи / М. Плісецький. – К. : УКСП “Кобза”, 1994. – 364 с.
8. Поліщук В. Художня проза Михайла Старицького : [монографія] / В. Поліщук. – Черкаси : Брама, 2003. – 376 с.
9. Попович М. Козаки і віра / М. Попович // Українська культура. – 1998. – № 7. – С. 31.
10. Старицький М. Богдан Хмельницький / М. Старицький // Старицький М. Зібрання творів : [у 8 т.]. – К. : Дніпро, 1965. – Т. 5. – Кн. 1. – 724 с.
11. Сумцов Н. Дума об Алексее Поповиче / Н. Сумцов // Киевская Старина. – 1894. – № 1. – С. 1–20.
12. Українські народні думи та історичні пісні / [ред. М. Т. Рильський]. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1955. – 660 с.
13. Франко І. Розбір думи про бурю на Чорнім морі / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : [у 50 т.]. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 195–198.
14. Шалак О. Християнські мотиви думи “Буря на Чорному морі” / О. Шалак // Українська мова і література. – 2003. – № 24. – С. 31–32.
15. Ярмоленко Н. Український усний героїчний епос : динаміка традиції : [монографія]. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2010. – 552 с.

Анотація

Стаття присвячена комплексному дослідженню думи “Про Олексія Поповича” та пов’язаного з нею сюжетного інваріанту у трилогії Михайла Старицького “Богдан Хмельницький”. Трансформації сюжетно-образного матеріалу думи у трилогії проаналізовано на структурному і семантичному рівнях. Розглянуто сюжетно-змістові та художньо-стилістичні особливості аналізованих творів, зокрема, з’ясовано специфіку вияву мотиву покаяння і спасіння.

Ключові слова: романтизм, фольклоризм, дума, література, сюжет, мотив.

Аннотация

Статья посвящена комплексному исследованию думы “Об Алексее Поповиче” и связанного с ней сюжетного инварианта в трилогии Михаила Старицкого “Богдан Хмельницкий”. Трансформации сюжетно-образного материала думы в трилогии проанализировано на структурном и семантическом уровнях. Рассматриваются сюжетные и художественно-стилистические особенности анализированных произведений, в частности, специфика проявления мотива покаяния и спасения.

Ключевые слова: романтизм, фольклоризм, дума, литература, сюжет, мотив.

Summary

The article is devoted to complex research of дума “About Oleksiy Popovich” and her plot’s invariant in the trilogy by Mykhailo Starytsky “Bohdan Khmelnytsky”. The transformations of plot-image

duma's material in trilogy at the structural and semantic levels are analysed. The plot and artistically-stylistic peculiarities analysis of works are considered. The main accent is made on the specificity in motive of confession and rescuing.

Keywords: romanticism, folklorism, дума, literature, plot, motive.

УДК 821.111

Zambrzycka M.,
doktorantka,
Uniwersytet Warszawskiego

PODRÓŻ MORSKA JAKO METAFORA WĘDRÓWKI W ŚWIATY NIEZNANE. PROBLEMATYKA INNEGO W TWÓRCZOŚCI JOSEPHA CONRADA

Niejednemu z nas marzy się wędrówka za morza, ucieczka od zwyczajności codziennych problemów i przyziemności powtarzalnych trosk. Marzenie o egzotycznych krainach, obcych kulturach, dziwnych językach i pięknych krajobrazach. A jednak porzucenie oswojonej przestrzeni własnego domu, miasta czy kraju to nie tylko egzotyczna przygoda, lecz również nieprzewidywalne i niebezpieczne niekiedy zetknięcie z innością. Innością kulturową, światopoglądową, językową i przestrzenną. I to właśnie zetknięcie z innością i wywołane nią poczucie obcości stanowi największe wyzwanie dla podróżnika, zmuszając go nie tylko do konfrontacji z tym, co nieznanie i niepojęte, lecz przede wszystkim stawiając pod znakiem zapytania poczucie jego własnej tożsamości. Jest bowiem wędrówka nie tylko możliwością poznania tego, co inne, lecz również uświadomienia sobie inności tego, co własne.

Zacznijmy jednak od początku. Czyli morze. Morze, jako obszar niebezpieczny, dziki, utożsamiany z amorficznym światem Chaosu, przeciwstawianego temu co swojskie, bezpieczne, kulturowe. I wędrowiec, jako śmiały męźnie wkraczający w tę dziką, niepojętą przestrzeń, aby przemierzając ją odkrywać tajemnice na zawsze niedostępne dla tych, co nie mieli dość odwagi. Ten, mający mitologiczną proveniencję obraz opuszczającego świat kultury morskiego podróżnika stanowi bodajże jeden z najważniejszych i najbardziej żywotnych kulturowych i literackich motywów. Przykłady jego wielorakich, wplecionych w literacką tradycję wcieleń można by mnożyć, lecz jako, że nie stanowi to przedmiotu niniejszego tekstu dość powiedzieć, iż również XX wieczna literatura nie zapomniała o motywie morskiej wędrówki, czego doskonałym, i bez wątpienia wybitnym przykładem jest twórczość Josepha Conrada.

Truizmem byłoby stwierdzenie nadrzędności motywu morskiej podróży w twórczości brytyjskiego autora, faktem pozostaje jednak, iż motyw ten stanowi oś organizującą dorobek Conrada i punkt wyjścia bogatej, do dziś analizowanej problematyki jego utworów. Problematyki wykraczającej daleko poza wątki marynistyczne i sięgającej najgłębszych zagadnień ludzkiej egzystencji, granic możliwości i wyznaczników tożsamości jednostki. Znajdziemy u autora *Lorda Jima* fascynację nieznanym i dążenie do przekraczania kulturowych i egzystencjalnych granic, motyw ucieczki i walki z wewnętrzną słabością, zagadnienie samotności i heroiczych zmagania z rzeczywistością